

NYELVÜNK MESTEREI

PETHŐ JÓZSEF

„Felvidéki hajszálygökerek”: Kazinczy – Krúdy – Márai¹

1. Bevezetés

A növények jellegzetes gyökérrendszerének tengelyét a főgyökér képezi, ezen alakulnak ki az elsőrendű oldalgyökerek, majd ezek további elágazódásaival a teljes gyökérrendszer. A legvégső elágazások a hajszálygökerek, a víz- és ásványisó-felvétel legfőbb szervei. – De mit jelentenek a „hajszálygökerek” az irodalomban, a kultúrában, a világszemléletben? Nos, ez a „biológiai metafora” azért lett írásom címének része, mert úgy gondolom, tömören kifejezi azt

a finom, sokszoros átszövődésekből épülő, első látásra ugyan kevésbé szembevetű, de valójában mégis jelentős, mély tartalmú szellemi hálózatot, amely összeköti Kazinczyt, Krúdyt és Márait.² E szellemi hálózat, e „felvidéki hajszálygökerek” bemutatását a következőképpen építettem fel:

¹ Az írás a 47. Kazinczy Napokon, Kassán tartott előadás kisebb mértékben átdolgozott változata.

² A hajszálygökerek metaforát hasonló, ám az itteninél jóval tágabb értelemben használta Illyés Gyula A nemzeti érzés hajszálygökerei című cikksorozatában, majd a Hajszálygökerek című kötetében.

- A) A kifejtő részben először arról szólok, hogy miképpen közelítem meg most Kazinczy, Krúdy, Márai felvidékiségét.
- B) Ezután időrendben haladva tárgyalom a „hajszályökerek”-et:
- először a Kazinczyhoz vezető kapcsolatokról szólok, arról, hogy miképpen látta Kazinczy szerepét Krúdy és Márai, milyen értékrend, szemléletmód, szellemi örökség fűzi a kétutódot a nagy elődhez,
 - majd Márai meghatározó Krúdy-élményét, kettejük sajátos mester és tanítvány viszonyát vázolom röviden.
- C) Végül egy rövid összeggel zárom a gondolatmenetet.

2. Miért „felvidéki” Kazinczy, Krúdy, Márai?

Először is tehát azt szeretném kifejteni, hogyan is közelítem itt meg Kazinczy, Krúdy, Márai felvidékiségét, azaz miért szerepel a metaforikus *hajszályökerek* mellett a *felvidéki* jelző is idézőjelben a címben? Az idézőjellel a jelentés relativitását, másképpen fogalmazva a nézőpontok viszonylagosságát akarom jelezni: ugyanis egyfelől áll az, hogy mindhárom író több okból is joggal kategorizálhatjuk „felvidéki író”-ként, ám a felvidékiség mást és mást jelent Kazinczy, Krúdy és Márai esetében.

A születési helyet, a családot tekintve a „felvidékiség-skálán” Márai áll elől, ő a par excellence felvidéki, hiszen Kassán született. A 19. századi tágabb Felvidék-értelmezés szerint Kazinczy is egyértelműen felvidéki, hiszen akkoriban Zemplén megye egészét a Felvidékhez sorolták. Krúdyt általában nyírségi és/vagy budapesti íróként tartják számon, kevésbé ismert, hogy családja felvidéki eredetű.³

Az életút állomásait, szakaszait tekintve is másképpen felvidéki a három író: Márai gyerek- és ifjúkorát csaknem teljes egészében a szűkebben értett Felvidéken töltötte, Kazinczynak mindenekelőtt a kassai éveit kell említenünk, míg Krúdynak szépeességi, podolini diákéveit.

³„A Krúdy család [...] a Felvidékről származott Nyíregyházára. A család a XVII. században nyert címeres nemesi levelet. Krúdy Pál ügyvéd költözött Zólyomból, ahol a család legősibb fészke volt, 1775 előtt Nógrádba, és ott Szécsény-Kovácsiban volt birtokos. Unokája, János, Nógrád megye várnagya volt. Ennek fia volt legidősebb Krúdy Gyula, az író nagyapja, aki jogi tanulmányainak befejezése után részt vett az 1848–49-es szabadságharcban is. [...] A szabadságharc bukása után egy ideig bujdosnia kellett. Nyíregyházára csak jóval később került.” *Katona Béla*: Krúdy Gyula pályakezdése, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971, 22–23.

Ha a három író műveinek tematikája, helyszínei felől közelítünk, akkor első renden említhetjük Krúdy és Márai kifejezetten „felvidéki művei”-t, ezek közül talán a legismertebbek a Podolini kísértet, a Tizenhat város tizenhat leánya; illetve az Egy polgár vallomásai, a Kassai őrzár, A kassai polgárok. Ezek mellett azonban gyakori a felvidéki motívum, helyszín, a hosszabb-rövidebb kitérőben megjelenő utalás számos más művükben, például Krúdy zsoldostörténeteiben vagy Szindbád-novelláiban, Márairól egyik elemzője⁴ pedig azt írja, hogy „egész életében és csaknem valamennyi művében ott érezhetjük szülővárosának, Kassának emlékét”.

Másfelől arra is utalni kívántam az idézőjellel, hogy a „felvidéki”-ség csak egy (bár összetett: lásd a fentieket, azaz a származás, a család, az életút, a művek tematikájának szempontjait stb.) lehetséges aspektust jelöl. Emellett, egy másik nézőpontból az egyetemes magyar, sőt az európai vagy akár a világirodalom prominens képviselőinek is éppúgy tekinthetjük a nevezett írókat, mint „felvidéki”-eknek.

3. A „Kazinczy-hajszálgyökerek”

3.1. Kazinczy és Krúdy

Kazinczy alakja Krúdy több írásában is megjelenik, legtöbbször az irodalmi portrékban, ahol a széphalmi mester munkássága egyfajta viszonyítási pont, mérce. Most csak néhány példát említve: a Kisfaludy Károlyról, a „helikoni gyüldé”-ről, a Tompa Mihályról (A magános ember naplója címmel) szóló írásokban⁵, de említhetünk számos publicisztikai írást is, például az 1922-es Magyar író karácsonya⁶ című cikket, ahol ilyen meghatóan szépen ír Kazinczyról: „És a remény, e gyönyörű tündér [...] gyalogpostával járt Kazinczy leveleivel, [...] de mégiscsak megérkezett a címzett helyre, az író sohasem tette le a tollat csüggedettségből, legföljebb testi nyavalya okából – vajon hol írják manapság azokat a leveleket, amelyekből az író hitet, bizalmat meríthetne a jövődökhöz?” – Hadd hangsúlyozzam a szöveg keletkezésének idejét: 1922! Alig vagyunk tehát túl a „nagy háború”-n, Trianonon...

Kicsit közelebbről *A Himnusz bölcsőjénél* című, 1923-ban a Nyugatban megjelent írást vizsgáljuk meg! Bár a cím az sugallhatja, hogy Kölcseyről ír Krúdy,

⁴ Szekér Endre: Márai és Kassa, Forrás, 2007, 2: 77.

⁵ Ezeket l. pl. az Irodalmi kalendárium c. gyűjteményben, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

⁶ Reggel, 1922, dec. 27.

valójában inkább a „széphalomi uraság” a főhőse ennek a sajátosan krúdys, a reformkort megelőző éveket felidéző irodalmi korrajznak. Kazinczy szolgálatát, a nemzeti eszme megtartásában és a nyelv, az irodalom megújulásában így látja és írja le költői prózájával: „A széphalomi uraság jól ismerte fajtáját, a tespedők, a rossz múltidők ócska szalmazsákján is szívesen hentergő magyart. A brünni várban, ahol a »Káté«-ért huzamos ideig üldögélt, tünődő rab módjára alaposan kigondolta, hogyan folytatja további életét, ha ismét a napvilágra kerül. A tizennyolcadik század immár avult, kijátszott kártya Mária Terézia és II. József kora, viszont a »szabad polgár« eszméiben megegyezett hazafiaknak leütik a fejét: – valami új dologgal kell előállani, amely ártatlan és jámbor színezetű legyen, hogy félrevezesse a helytartóság szimatát, viszont legyen benne mag, amely egykor kirepülhet, mint a pisztoly magja, vagy terebély fává növekszik a jövőben, mint a tölgy magja. Könyvei, amelyek vele raboskodtak, tanácsot adtak a hosszú álmatlan éjszakákon. A vérévé, testévé váltott irodalmi kedv felgyújtotta a sötétség éveiben az útmutató lámpást.”

Az „útmutató lámpás” metaforája mellett érdemes megnéznünk még néhány fordulatot, amellyel Kazinczyt nevezi meg ebben az írásban Krúdy, mert ezeknek a jelentése együttesen mondja el nekünk, hogyan is látta őt az író utód: „a vértanúságból irodalmi vezérré emelkedett szent férfiú”, „széphalmi varázsló-mester”, „a század magyar forradalmainak a kovásza”.

Kölcsey és Kazinczy viszonyát pedig úgy látja Krúdy, hogy „Kazinczy és Kölcsey nem képzelhető el egymás nélkül, bármily feledékeny is volt az elsőhöz a túlhaladott kor”. „Kazinczynak szüksége volt Kölcseyre, mint a viharnak a tölgyre, mint a fájdalomnak a könnyre, mint a köszörűkőnek a kardra.”

3.2. Kazinczy és Márai

Kazinczy személyét és szerepét Krúdyhoz hasonlóan látta Márai is. A Négy évszak című kötetében így ír róla: „Miért szeretem ilyen gyöngéden? Talán, mert Kassán kezdte pályáját, vagy mert a börtöncellában vérevel írt, vagy talán mert hitt Berzsenyiben. Felvidéki ember volt. Svádája volt. Ebből a svádából virult ki a tünemény, melyet ma e néven ismerünk: Magyar irodalom.” Kazinczyhoz való viszonyának, a „gyöngéd szeretetnek” három alapot adó tényezője kerül itt előtérbe: először is Kassa összekötő ereje, azaz a **felvidéki-ség**, másodsor az élet teljességeként megélt, a „vérrel” írt **irodalom**, harmadszor a nemzeti kultúráért végbevitt áldozatos munka célja és eredménye: az új életre keltett **magyar** irodalom.

Mindenképp említeni kell Márai A feladat⁷ című novelláját is itt, amely a 2387 napos fogságából szabaduló Kazinczy alakját, Munkáctól Regmecig tartó hazaútját idézi meg. Az elbeszélés értő elemzését adja Fried István egyik tanulmánya⁸. Fried elemzése az én olvasatomban két lényegi elemet emel ki a szöveget analizálva: az írói magatartás két aspektusát, két szándékot, ezeket egyaránt kapcsolva Kazinczyhoz (a Márai-elbeszélés Kazinczy-figurájához) és Máraihoz: a szóban, a szótárban rögződött kultúra megőrzését-teremtését, illetve a hatalmi diskurzust tagadó irodalmat. Számukra – írja Fried István – „a nyelv az egyetlen valóság, az írás az egyetlen lehetőség az igazi haza megteremtésére, mert [...] a szóval, az írással-olvasással megragadható és megnevezhető a táj, a világ lényege. Egyben a Kazinczy által elgondolt nyelvteretítés: létteretítés, míg a hatalmi diskurzus emberei a léttrontáson fáradoznak”⁹. Magam most a Fried István-i értelmezést elfogadva, de azt továbbgondolva két másik szövegösszetevőt szeretnék itt kiemelni: az egyik a **hazatérés** motívumának, sőt talán nem túlzás azt mondani: szimbólumának jelentésképző szerepe, a másik pedig az a tény, hogy az „igazi haza” nem általános, hanem nagyon is specifikált jelentéssel jelenik meg, ugyanis a **magyar** nyelv, kultúra az, amelynek teremtő formálása „a feladat” (a novella címére visszautalva).

A hazatérés-motívum szövegbeli jelentésének teljesebb értelmezéséhez figyelembe kell vennünk A feladat keletkezési idejét, akkori politikai-társadalmi kontextusát is. A novella első alkalommal – még írásban való megjelenése előtt – 1938. december 7-én került nyilvánosságra, azaz hangzott el közönség előtt: a Kisfaludy Társaság tagjává ekkor választott Márai ugyanis december 7-ei székfoglalója második részeként, A felvidéki író címmel (Komáromi János emlékezete alcímmel) tartott előadása után ezt a novellát olvasta fel¹⁰. A dátum önmagáért beszél: világos, hogy milyen erős, sőt a szövegjelentés szempontjából meghatározó szerepű konnotációja volt ekkor, alig egy hónappal az első bécsi szerződés november 2-ai aláírásaután az elbeszélés hazatérés-motívumának. Mint ezt az értelmezést alátámasztó analógiát hadd említsem még itt a hazatérés-motívum egy másik megjelenését, Márai 1938. október 9-ei Hazamenni című cikkét (október 9-én

⁷ Első megjelenése: A Kisfaludy-Társaság Évkönyvei 60., 1937–1940, Franklin Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1940, 257–262. Kötetben: Mágia, Bp., Révai, 1941, 269–280.

⁸ Fried István: A feladat. Egy Márai-novella világa, Tiszatáj, 1995, 46–49.

⁹ Fried István i. m. 47–8.

¹⁰ Fried István: Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság. Irodalomtörténet, 1999, 579–580.

kezdődtek meg az első bécsi döntés előtti kétoldalú tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között). Ebben a következőket írja: „Állnak a térkép előtt, kissé rövidlátóan, mert az elmúlt húsz esztendőben egyikünk sem fiatalodott; homályos szemekkel, mert messzebbre néznek, mint ahová a térkép mutat. Olvassák a városneveket, s a mozdulaton, ahogy nem egészen biztos, remegő kézzel leveszik a pápaszemet és megtörölgetik, látom, hogy nyugalomuk és fegyelmük mesterséges és erőltetett. E napokban mindenki ezekkel a szavakkal alszik el Magyarországon: Rozsnyó, Léva, Kassa, Pozsony, Ungvár, Beregszász, Nyitra, Losonc, Komárom. S minden városnév után halkán, makacsan mondja a lélek: **hazamenni**”¹¹ (a kiemelés tőlem: P.J.). A másik, a „hazatérés”-sel összefüggő és szintén hangsúlyozandó tényező, hogy az az új megvalósítandó írói nyelv, amelynek megteremtése Kazinczy-Márai hivatása, nem általában az irodalom, hanem a **magyar** irodalom nyelve: „Meg kell tanítani egy néma világot a könnyű, a sima, a városi, az örök magyar beszédre, gondolta. Meg kell tanítani őket olvasni, hogy egyszer aztán írni tudjanak. Meg kell tanítani őket magyarul írni, hogy egy napon a veszély és a kétség órájában, nagy erővel és igaz szóval tudjanak szólni a maguk igazáról a világhoz.”

A novella címében is kiemelt „**feladat**”-ot értelmezve az 1942-es Röpirat a nemzetnevelés ügyében című Márai-mű e gondolatát is érdemes felidézünk: „magyarnak lenni nem állapot, hanem feladat és hivatás”¹²

4. Márai Krúdy-hajszálgyökerei

A következőkben röviden arról szólok, hogy miképpen látta, hogyan értékelte Márai Krúdyt.

Személyesen nem túl gyakran találkoztak, de Márai ezt írja 1933. május 13-i cikkében, amellyel az akkor elhunyt írotárstól búcsúzott: „Életem legnagyobb kitüntetésének tartom a ritka órákat, melyeket társaságában tölthettem.”¹³

A Krúdy-művekkel való találkozás viszont végigkísérte Márai életét, hiszen Arany János mellett egészen halála pillanatáig a leggyakoribb olvasmánya Krúdy. Néhány naplóbejegyzést idézek igazolásként és annak illusztrálására, hogy mennyire nagyra értékelte Krúdy műveit Márai:

¹¹ Márai Sándor: Ajándék a végzettől. Bp., Helikon Kiadó, 2004, 77.

¹² Márai Sándor: Röpirat a nemzetnevelés ügyében. Bp., Révai, 1942, 62.

¹³ Márai Sándor: Írók, költők, irodalom. Bp., Helikon Kiadó, 2002, 38.

„Éjjel Krúdy, a Vörös postakocsi ... Nincs tökéletesebb, mint ez a könyv: minden benne van, amiért érdemes volt magyarnak lenni.”¹⁴

„Éjjel Krúdy: >>N.N.<< Az élet, a szellem, a költészet régi ízei élnek ebben a prózában, oly égető és nemes tűzzel, mint az ópálinkában a régi nyarak diófáinak ereje, illata. A tücskökről ír, a betyárokról, nádasokról, céda nőkről, akik temetőbe járnak szeretkezni a diákokkal... mindenről szól, aminek valami értelme volt az életben. Egy nagy író úgy őrzi meg a világot, amelyből származott, amihez tartozott, mint az eltévedt meteor árulkodik a világmindenség titkairól. Csillagpor ragyog minden során.”¹⁵

És egy 1988. augusztus 27-ei naplóbejegyzés, néhány hónappal halála előttről:

„... Teljesen egyedül maradtam, 89-ik évemben a járás, látás egyre rosszabb, olvasni már csak negyedórákat tudok... Olvasmány: éjjel az újság, aztán Krúdy.”¹⁶

Márai Krúdy iránti tiszteletének, sőt nem túlzás azt mondani, hogy rajongásának egyik legismertebb bizonyossága a Szindbád hazamegy című regény. Ha ennek a műnek a jellegét közelebbről meg kívánjuk határozni, akkor a stílusköziség kategóriáját célszerű alkalmaznunk. A stílusköziséget Tolcsvai Nagy Gábor nyomán¹⁷ a következőképpen jellemezhetjük: a stílusutánzás egyik sajátos formája, „az írói célnorma és hatásszándék szerint a szövegben egy korábbi kor, író vagy mű stílusának a megjelenítése úgy, hogy az az író saját stílusával együtt egységben észlelhető és értelmezhető az olvasó számára”. Az így létrejött mű stílusa tehát a saját stílus és a beépített más stílus(ok) szövegbeli összjátékának eredménye. Mindez a jelen esetben azt jelent, hogy egyszerre, egységben érvényesül Márai és Krúdy stílusa. Szegedy-Maszák Mihály,¹⁸ aki – a stílusköziségről fentebb írottakkal összhangban, de más megközelítésből szintén rámutat arra, hogy a regényben egyszerre van „átfedés és feszültség, utánzás és eredetiség” – például így méltatja és jellemzi Márai stílusimitációját: „Ez a mű úgyszólván egyedülálló vállalkozás irodalmunkban.

¹⁴ Márai Sándor: A teljes napló, 1950-1951. Bp., Helikon Kiadó, 2009, 318.

¹⁵ Márai Sándor: Napló, 1945-1957. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990, 77-78.

¹⁶ Márai Sándor: Napló, 1984-1989. Bp., Helikon Kiadó, 2004, 179.

¹⁷ Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilsztikája. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 173-174.

¹⁸ Szegedy-Maszák Mihály: Márai Sándor. Bp., Akadémiai Kiadó, 1991, 81.

Egy másik író világának olyan tökéletes ismeretéről tesz bizonyosságot, melyhez foghatót e sorok szerzője nem ismer. Némi – hangsúlyozottan némi – túlzással akár úgy mondhatnók, a legtökéletesebb Krúdy-regény...”

Mintegy e rész összegzéseként Márai egyik legszebb Krúdy-értékelését idézem: „A legtisztább, a legnemesebb, a legelsőik közül való író volt Krúdy Gyula. Nem csak »magyar viszonylatban«. Van abszolút irodalom, ahogy van abszolút zene. Kegyetlen leszek kortársai iránt: nem ismerek kortársai között egyetlenegy sem, nem ismerek a magyar irodalom elmúlt harminc esztendejéből egyetlen író, aki olyan töretlen, megtéveszthetetlen, hibátlan írói munkát végzett volna, mint Krúdy Gyula. Azt hiszem, minden leírt betűjét ismerem ... Soha nem volt »fáradt«, amit írt; kérlelhetetlen, kegyetlen erővel dolgozott, minden írásában minden szó a helyén van, jóízűen, tökéletesen, kifejezően, megmásíthatatlanul. Felfoghatatlan írói jelenség. Csak az írók értik ezt.”¹⁹

5. Befejezés

A „hajszálgyökerek”, a három író összekötő kapcsolatok vizsgálatában most csak néhány aspektust, néhány művet, műrészletet volt módom kiemelni. Ám ezek alapján is megállapítható, hogy Kazinczyt, Krúdyt és Márait számos szál köti össze. Az időbeli és egyéb – például az életútból eredő vagy a személyiségjegyekben mutatkozó – távolságok ellenére is rokonságot láthatunk olyan lényegi vonásokban, mint például az, amilyen intenzitással, mondhatni, teljes életükkel élték és teremtették az irodalmat, vagy a magyar nyelv, a nemzeti közösség, az irodalmi és általában a kulturális hagyomány iránti felelősségtudatukban.

¹⁹ *Márai Sándor: Írók, költők, irodalom.* Bp., Helikon Kiadó, 2003, 34.